

ROZDZIAŁ 19

AKTYWNOŚĆ PROPRZEDSIĘBIORCZA STUDENTÓW A POMYSŁ NA BIZNES I SKŁONNOŚĆ DO ZAŁOŻENIA WŁASNEJ FIRMY – REZULTATY BADAŃ

Wprowadzenie

Celem głównym niniejszego opracowania była analiza potencjału i postaw wobec przedsiębiorczości w grupie studiujących w trybie dziennym. Wybór celu jak i narzędzi badawczych determinowała chęć poznania odpowiedzi na następujące pytania:

- Jakie cechy charakteryzują osobę przedsiębiorczą – jak studenci wypadają w konfrontacji z modelowym zestawem cech?
- Czy studenci są aktywni poza podstawowymi zajęciami na uczelni lub w zdobywaniu doświadczenia zawodowego?
- Czy studenci posiadają lub szukają pomysłów na własny biznes?
- Jakie bariery mogą utrudnić wprowadzenie takiego pomysłu „w życie”?
- Na ile studenci są skłonni jako docelową formę aktywności zawodowej wybrać samozatrudnienie?
- Co głównie o wyborze tej formy aktywności zawodowej, ale i alternatywnych decyduje?

Opracowanie ma charakter teoretyczno-empiryczny. Wykorzystane źródła to istniejący materiał teoretyczny zawarty w literaturze dotyczącej poruszanej problematyki. Podstawowym źródłem danych empirycznych są międzynarodowe badania przedsiębiorczości przeprowadzone w 2006 r. na grupie studentów studiów dziennych (SES 2006).

Istota kategorii przedsiębiorczości w świetle ujęć teoretycznych

Analizując dorobek naukowy związany z kategorią przedsiębiorczości należy zwrócić uwagę na jej niejednorodność i wieloaspektowość. Można stwierdzić, że (Druckerem, 1992, s. 30), iż w dziedzinie tej panuje wręcz zamieszanie terminologiczne. Wynika to głównie z faktu, iż kategoria przedsiębiorczości (Kraśnicka, 2002, s. 187-200); (Kunasz, 2008, s. 65-70):

- jest rozpatrywana na gruncie wielu nauk (szkoła ekonomiczna – analizująca zachowania przedsiębiorcy w makro- i mikroskali, szkoła psychologiczna – koncentrująca się głównie na cechach osobowości i charakteru osoby przedsiębiorczej, szkoła socjologiczna – określająca wpływ czynników społecznych i kulturowych na podejmowanie działalności przedsiębiorczej),
- jest rozpatrywana w kontekście wielu zjawisk (szkoła ponoszenia ryzyka, szkoła innowacyjna i szkoła procesów rynkowych),
- jest definiowana z różnych punktów widzenia (ogół definicji można ująć w 3 grupy – koncentrujące się na znaczeniu funkcjonalnym, podmiotowym oraz zarządczym) (Piasecki, 1997, s. 33).

Podjmując się próby systematyzacji ujęć problematyki przedsiębiorczości należy

stwierdzić, iż w trakcie rozwoju myśli ekonomicznej kategoria ta była rozpatrywana :

- w kontekście tworzenia, prowadzenia oraz barier rozwoju podmiotu gospodarczego (w wielu ujęciach problematyka przedsiębiorczości jest utożsamiana jedynie z problematyką funkcjonowania małych i średnich przedsiębiorstw). Rola przedsiębiorcy jest tu najczęściej kojarzona z faktem zaangażowania kapitałowego w podmiot gospodarczy lub spełnianiem funkcji menedżerskich (podejmowanie decyzji, przywództwo, kierowanie, organizowanie i koordynowanie) (Hebert, Link, 1982, s. 108),
- w związku z problematyką alokacji (zatrudniania) czynników wytwórczych (Kunasz, 2006, s. 33-48) oraz ich realokacji (czyli odmiennego wykorzystania dostępnych zasobów) w procesie twórczej destrukcji równowagi rynkowej związanej z wprowadzaniem innowacji lub poszukiwaniem rynkowych okazji na przedsiębiorczy zysk (Schumpeter, 1960); (Kirzner, 1979). W takim ujęciu przedsiębiorczość nie jest traktowana jako atrybut przedsiębiorstw małych. Zachowania przedsiębiorcze mogą się ujawniać także w podmiotach dużych (intraprzedsiębiorczość) (Łaszuk, 2005, s. 20-21).
- w kontekście konieczności ponoszenia i przewycięzania ryzyka związanego z niepewnością (Adamczyk, 1996, s. 13),
- jako zestaw cech osobowości i charakteru osoby podejmującej działania przedsiębiorcze, które nie muszą ujawniać się jedynie w działalności gospodarczej (Kunasz, 2008, s. 27),
- poprzez pryzmat efektu finalnego działań przedsiębiorczych (tworzenie bogactwa, nowych miejsc pracy, wartości czy wzrostu) (Morris, Lewis, Sexton, 1994, s. 17-20).

We wszystkich wyżej wyodrębnionych obszarach koncentrują się badania problematyki przedsiębiorczości. Z założenia powinny one mieć charakter wielowymiarowy i multidyscyplinary. Niewątpliwie istnieje potrzeba prowadzenia badań literaturowych i empirycznych, które powinny zmierzać do systematyzowania szerokiej wiedzy z analizowanego zakresu.

W dążeniu do realizacji celu pracy prowadzono analizę deklaracji respondentów uczestniczących w międzynarodowych badaniach przedsiębiorczości prowadzonych w okresie maj – listopad 2006 r. na reprezentatywnej próbie studentów studiów dziennych w sześciu krajach: Litwie, Łotwie, Polsce, Rosji, Ukrainie i Węgrzech. Zastosowano metodę badań częściowych, gromadząc dane za pośrednictwem kwestionariusza ankietowego dystrybuowanego wśród jednostek zakwalifikowanych losowo do próby. Ostatecznie uzyskano zwrot (przy minimalnej wielkości próby 594 studentów w każdym kraju) w postaci od 600 (Rosja) do 603 ankiet (Polska).

Potencjał aktywności proprzedsiębiorczej studentów

Na wstępie poproszono respondentów o wyodrębnienie zestawu cech najlepiej opisujących osobę przedsiębiorczą. Mogli oni dokonać wyboru spośród 10 cech najczęściej wymienianych we wspomnianym kontekście w literaturze przedmiotu:

- gotowość do ponoszenia odpowiedzialności,
- chęć do szukania nowych rozwiązań,
- umiejętność przewidywania i kalkulacji ryzyka,
- praktyczne wykształcenie,
- pracowitość,
- intuicja,

- sumienność, dokładność, staranność,
- przebojowość i kreatywność,
- adaptacja do zmieniających się warunków,
- komunikatywność.

Wybory respondentów we wspomnianym zakresie prezentuje tabela 1. Przedstawiono w niej dla każdej z opcji: miejsce w rankingu stworzonym dla grupy studentów w danym kraju oraz (zaprezentowany w nawiasie) udział danej cechy w strukturze deklaracji respondentów w danym kraju.

Tabela 1. Cechy opisujące osobę przedsiębiorczą

Opcje	Litwa	Łotwa	Polska
gotowość do ponoszenia odpowiedzialności	8 (4,2)	8 (6,9)	8 (7,4)
chęć do szukania nowych rozwiązań	4 (12,0)	6 (9,6)	2 (14,8)
umiejętność przewidywania i kalkulacji ryzyka	6 (10,1)	5 (10,7)	1 (19,1)
praktyczne wykształcenie	10 (2,9)	9 (4,1)	10 (3,5)
pracowitość	3 (13,5)	3 (11,8)	6 (8,3)
intuicja	5 (11,2)	7 (8,5)	9 (4,8)
sumienność, dokładność, staranność	9 (3,0)	10 (3,7)	7 (8,0)
przebojowość i kreatywność	1 (19,5)	1 (20,6)	4 (12,3)
adaptacja do zmieniających się warunków	7 (9,4)	4 (11,0)	3 (12,8)
komunikatywność	2 (14,1)	2 (13,1)	5 (9,0)
Opcje	Rosja	Ukraina	Węgry
gotowość do ponoszenia odpowiedzialności	8 (7,9)	3 (13,7)	3 (13,9)
chęć do szukania nowych rozwiązań	7 (8,1)	4 (11,8)	6 (9,7)
umiejętność przewidywania i kalkulacji ryzyka	2 (13,6)	1 (15,7)	4 (12,7)
praktyczne wykształcenie	9 (1,5)	9 (4,3)	10 (1,1)
pracowitość	3 (12,8)	8 (5,6)	7 (5,5)
intuicja	5 (12,1)	6 (9,8)	9 (3,1)
sumienność, dokładność, staranność	10 (1,1)	10 (3,4)	7 (5,5)
przebojowość i kreatywność	1 (20,0)	7 (9,4)	1 (20,2)
adaptacja do zmieniających się warunków	6 (10,4)	5 (10,5)	5 (9,8)
komunikatywność	4 (12,4)	1 (15,7)	2 (18,5)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Analiza danych zaprezentowanych w przedstawionej tabeli, z uwzględnieniem analizy miar średnich (mediana wskaźników struktury, średnia pozycja w rankingu), pozwala na stwierdzenie, iż cechami opisującymi w najlepszy sposób osobę przedsiębiorczą, w opiniach ankietowanych, są:

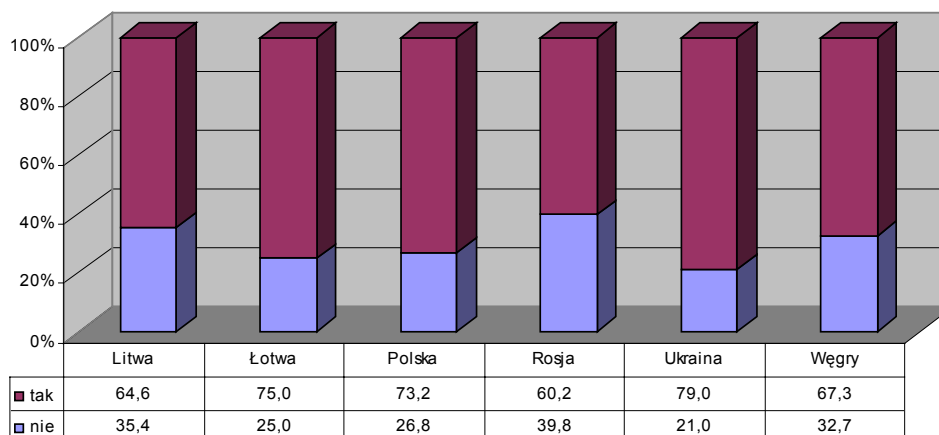
- przebojowość i kreatywność (mediana wskaźników struktury 19,7 %, 1 pozycja w hierarchii studentów węgierskich, łotewskich, litewskich i rosyjskich),
- komunikatywność (mediana wskaźników struktury 13,6 %, cecha najistotniejsza zdaniem studentów ukraińskich),
- umiejętność przewidywania i kalkulacji ryzyka (mediana wskaźników struktury 13,1 %, cechę tę wybierali najczęściej studenci polscy i rosyjscy).

Na przeciwległym krańcu można umiejscowić cechy, które były najmniej popularne w wyborach respondentów - można przyjąć, że cechy te nie są upatrywane jako najistotniejsze z punktu widzenia zachowań przedsiębiorczych jednostki. Są nimi:

- sumienność, dokładność, staranność (mediana wskaźników struktury 3,5 %, cecha najmniej istotna zdaniem studentów łotewskich, rosyjskich i ukraińskich),
- praktyczne wykształcenie (mediana wskaźników struktury 3,2 %, cecha najmniej istotna w wyborach studentów węgierskich, litewskich i polskich).

Zidentyfikowawszy zestaw cech opisujących osobę przedsiębiorczą respondenci starali się stwierdzić na ile do tego obrazu przystają – określali się bowiem mianem osoby przedsiębiorczej lub nieprzedsiębiorczej. Wykres 1 przedstawia wyniki uzyskane w poszczególnych krajach w grupach studenckich.

Wykres 1. Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie: Czy uważasz Siebie za osobę przedsiębiorczą?

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Uzyskane wyniki wskazują, iż większość studentów dostrzega w sobie potencjał przedsiębiorczości. Średnio rzecz biorąc adekwatny wybór podejmowało 70 % respondentów (dla określenia średniej wartości wskaźników struktury dla poddanych badaniu grup studenckich obliczono ich medianę). Analiza danych na szczeblu poszczególnych grup wskazuje na największy odsetek wyborów opcji „tak” w grupie studentów ukraińskich (79 % przypadków), najniższy zaś – w grupie studentów rosyjskich (60,2 %).

Studia są okresem kreowania i formowania osoby przedsiębiorczej. Istotną rolę odgrywa w tym zakresie kadra dydaktyczna Uczelni. Jednak nieocenione z punktu widzenia przyszłej aktywności zawodowej studenta są pierwsze doświadczenia zawodowe, które zdobywa on w tym okresie. Aktywność proprzedsiębiorcza studentów może się ujawniać w podejmowaniu pracy w trakcie studiów lub poprzez aktywne uczestnictwo w zajęciach ponadobowiązkowych (sport, koła naukowe, praca charytatywna, wolontariat). Na nakreślonym powyżej obszarze koncentrowały się rozważania w kolejnej części opracowania,

a odpowiedzi respondentów na pytania dotyczące wspomnianego zakresu tematycznego prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Aktywność przedsiębiorcza studentów

wariant odpowiedzi	Litwa	Łotwa	Polska	Rosja	Ukraina	Węgry
Czy jesteś aktywny/a poza podstawowymi zajęciami na uczelni?						
tak	46,7	49,7	58,7	66,3	54,0	44,1
Czy podczas studiów pracowałeś/pracujesz?						
nie	54,6	29,9	48,2	55,6	56,1	55,9
tak, w firmie	31,7	59,7	28,4	30,8	35,6	38,1
tak, na własny rachunek	13,7	10,4	23,4	13,6	8,2	6,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Swoją aktywność poza zajęciami dydaktycznymi (sport, koła naukowe, działalność charytatywna, wolontariat) i jej brak deklarował zbliżony odsetek respondentów (mediana wskaźników struktury odpowiednio 51,9 % i 48,1 %). Różnice w tym zakresie ujawniły się na szczeblu poszczególnych krajów (wskaźnik podobieństwa struktur 77,8). Najbardziej aktywną grupą studentów okazali się studenci rosyjscy, deklarujący swoją aktywność w 66,3 % przypadków. Na przeciwnym krańcu mieszczą się deklaracje studentów węgierskich (jedynie 44,1 % badanych w tej grupie podejmowała aktywność na wyodrębnionych polach).

Analizując z kolei dane dotyczące problematyki stawiania pierwszych kroków w życiu zawodowym w pracy na własny rachunek lub w firmie można stwierdzić, iż większość respondentów (mediana wskaźników struktury 55,1 %) nie posiada jeszcze bagażu takowych doświadczeń. Co trzeci student podejmował już pracę jako pracownik zatrudniony w firmie (np. na etacie). Doświadczeniami zawodowymi w pracy na własny rachunek (samozatrudnienie, wolny zawód) mogło się pochwalić, średnio rzecz biorąc, 12 % badanych.

Wyraźnie na tle pozostałych grup wyróżniają się studenci łotewscy i polscy. Pierwsi dysponują, relatywnie rzecz biorąc, największym bagażem doświadczeń zawodowych. W tej grupie jedynie 30 % badanych nie podjęła jeszcze nigdy jakiegokolwiek pracy. Doświadczenia te są zdobywane głównie na stanowisku/etacie w firmie. Wyróżnikiem studentów polskich jest zdecydowanie największy odsetek pracujących na własny rachunek. Takie deklaracje składało 23,4 % badanych (adekwatne deklaracje można było odnotować jedynie wśród 6 % studentów węgierskich – kraniec przeciwny). W grupie polskich studentów można również zaobserwować, relatywnie rzecz biorąc, wysoki odsetek podejmujących pracę - 51,8 % - w relacji do przeciwstawianych grup – odpowiednio od 45,4 % dla studentów litewskich do 43,9 % dla studentów ukraińskich.

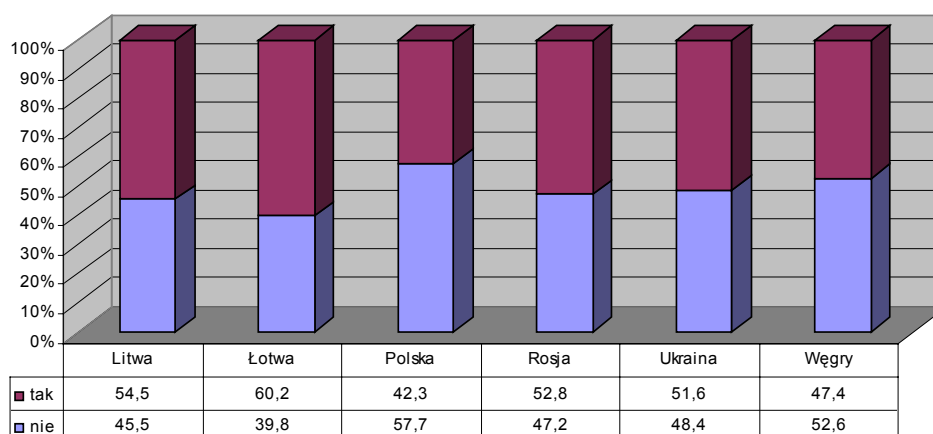
Analiza barier we wdrażaniu pomysłu biznesowego

W toku dalszych badań analizie poddano także deklaracje respondentów, posiadających pierwsze doświadczenia zawodowe, dotyczące okresu (wakacje czy rok akademicki) oraz sektora (przemysł, finanse, usługi) w jakim je zdobywali. Wskazują one, iż studenci podejmują swoją pierwszą pracę zazwyczaj w sektorze usług (62,9 % przypadków), częściej w sezonie wakacyjnym niż w trakcie roku akademickiego.

W jakim zatem zakresie zidentyfikowany potencjał aktywności proprzedsiębiorczej może przełożyć się na konkretną formułę przyszłej aktywności zawodowej. Kwestią kluczową dla podjęcia działalności gospodarczej jest dobry pomysł na biznes. Czy studenci posiadają pomysły, które mogłyby w przyszłości zrealizować w formie przedsięwzięcia gospodarczego? Co może stanowić barierę uniemożliwiającą wdrożenie wspomnianego pomysłu? Tej problematyce poświęcono dalszą część podjętych badań.

Respondentów poproszono o odpowiedź na pytanie: Czy masz pomysł na założenie firmy (rodzaj działalności)? Strukturę deklaracji ankietowanych prezentuje poniższy wykres.

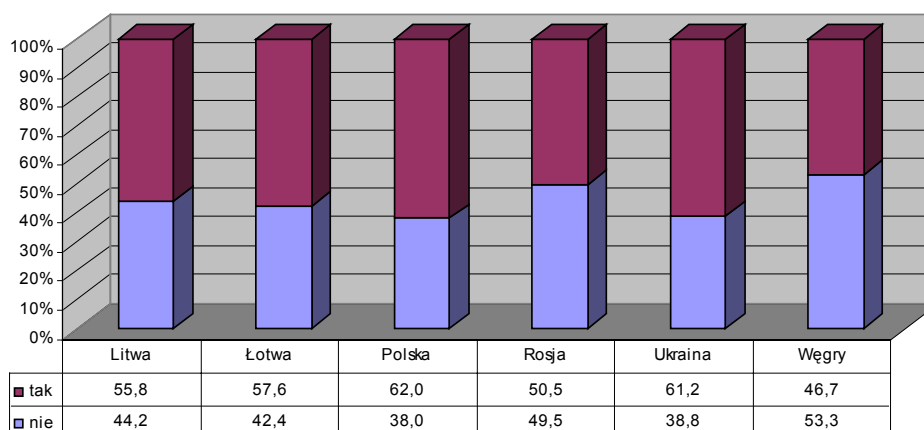
Wykres 2. Struktura odpowiedzi na pytanie: Czy masz pomysł na założenie własnej firmy (rodzaj działalności)?

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Poza przypadkami studentów polskich i węgierskich, zazwyczaj większość respondentów deklaruje posiadanie pomysłu na biznes (mediana wskaźników struktury to 52,2 %). Najmniej pozytywnych sygnałów dostarcza analiza deklaracji studentów polskich – alarmujący może być odsetek jedynie 42,3 % respondentów składających adekwatne deklaracje. Jednak należy także zwrócić uwagę, że w grupie studentów nie posiadających jeszcze pomysłu biznesowego, największy odsetek osób nadal go poszukujących – 62 % - zanotowano właśnie w grupie studentów polskich. Najwyższy odsetek deklarujących posiadanie pomysłu biznesowego odnotowano w grupie studentów łotewskich – 60,2 %. Należy zwrócić uwagę, że pozostali respondenci w tejże grupie są nadal aktywni w poszukiwaniu tego pomysłu – taką aktywność deklaruje 57,6 % badanych (powyżej średniej 56,7 % - wykres 3).

Wykres 3. Struktura odpowiedzi na pytanie: Czy szukasz pomysłów na swoją działalność?

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Studentom, którzy wcześniej deklarowali posiadanie pomysłu biznesowego przedłożono zestaw dodatkowych pytań, które pozwoliłyby określić prawdopodobieństwo wcielenia pomysłu biznesowego w życie. Respondentów poproszono o określenie:

- czy znają niezbędne formalności związane z założeniem własnej firmy,
- czy wiedzą jak funkcjonuje rynek, na którym chcieliby operować,
- czy posiadają wiedzę na temat środków finansowych, którymi muszą dysponować, aby taką działalność uruchomić,
- czy takie środki posiadają, jeżeli nie – czy wiedzą jak i z wykorzystaniem jakich źródeł ów kapitał zdobyć?

Zestawienie dotyczące deklaracji respondentów na temat barier we wdrażaniu pomysłu na własny biznes prezentuje tabela 3:

Tabela 3. Bariery we wdrażaniu pomysłu na własny biznes

warianty odpowiedzi	Litwa	Łotwa	Polska	Rosja	Ukraina	Węgry
Czy znasz wszystkie niezbędne formalności związane z założeniem własnej firmy?						
tak	38,4	61,5	33,7	38,0	51,3	37,6
Czy wiesz jakimi środkami finansowymi musisz dysponować, aby uruchomić taką działalność?						
tak	68,8	82,4	67,5	70,4	75,4	78,6
Czy posiadasz takie środki (jeżeli wiesz)?						
tak	29,2	26,9	4,1	11,4	19,0	9,0
Czy wiesz jak zdobyć ów kapitał (jeżeli nie posiadasz)?						
tak	74,4	79,9	61,3	75,9	78,3	68,2

Czy wiesz jak funkcjonuje rynek, na którym chcesz prowadzić swoją działalność?						
tak	68,1	78,8	81,6	71,1	78,5	67,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

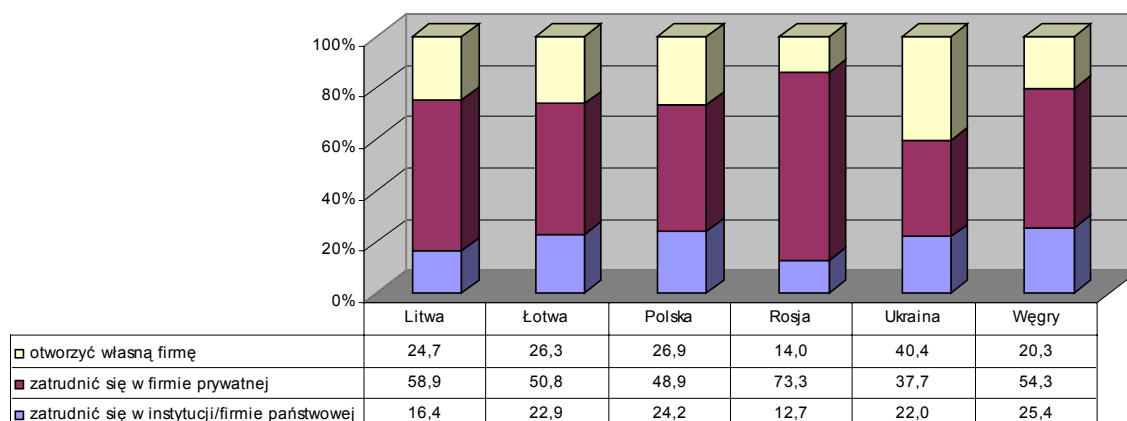
Analiza wyborów ankietowanych wskazuje, iż wdrożenie nawet najlepszego pomysłu na biznes „w życie” może być utrudnione, gdyż większość badanych (mediana wskaźników struktury 61,8 %) nie zna formalnych procedur zakładania firmy (wyraźnie stanowi to mniejszy problem dla studentów łotewskich czy ukraińskich). Problem może stanowić także bariera finansowa. Tylko co szósty z ankietowanych posiadał wystarczające środki do zrealizowania swojego pomysłu biznesowego (w tym zakresie in-plus wyraźnie wyróżniają się studenci z krajów nadbałtyckich). Respondenci mogą się jednak pochwalić wiedzą jak takie środki zdobyć (średnio rzecz biorąc wiedzę z tego zakresu posiada 75 % badanych). Mogliby w tym celu sięgnąć po środki z systemu bankowego (głównie studenci łotewscy, w najmniejszym zakresie – polscy), środki europejskie (poza studentami z krajów nie należących do Unii Europejskiej) lub własne oszczędności (głównie studenci ukraińscy, w mniejszym zakresie studenci z krajów nadbałtyckich). Najmniej istotną barierą wydaje się poziom wiedzy o rynku, na którym ankietowani chcieliby operować (zwłaszcza w grupie studentów polskich). Zmiany w systemie edukacyjnym powinny zostać nakierowane na wyeliminowanie nakreślonych luk w wiedzy studentów.

Sklonność do założenia własnej firmy – determinanty wyboru

Na ile zatem studenci są skłonni, realizując swoje pomysły biznesowe, do podejmowania własnej działalności gospodarczej? W tym kontekście podjęto się także analizy determinant, które przyczyniają się do wyboru konkretnej formy aktywności zawodowej.

Ankietowanych poproszono o wskazanie formy przyszłej aktywności zawodowej (drugie z wymienionych kluczowych pytań), ograniczając wybór do 3 opcji: zatrudnienie w instytucji/firmie państwowej, zatrudnienie w firmie prywatnej, otworzenie własnej firmy. Strukturę uzyskanych odpowiedzi przedstawiono na wykresie 4.

Wykres 4. Struktura odpowiedzi na pytanie: Po ukończeniu studiów docelowo zamierzam?

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Uwzględniając deklaracje respondentów, należy stwierdzić, iż najbardziej przedsiębiorczymi okazali się studenci ukraińscy, w grupie których 40,4 % ankietowanych pragnie docelowo prowadzić własną działalność gospodarczą. Wręcz wybuch przedsiębiorczości (oczywiście tej deklarowanej) wydaje się być odpowiedzią młodzieży ukraińskiej na przemiany zachodzące ostatnio w sferze społeczno-gospodarczej w tym kraju. Najniższy odsetek adekwatnych deklaracji zarejestrowano wśród studentów rosyjskich (podobnie myśli jedynie 14 % ankietowanych). Również w grupach studentów z wymienionych państw zanotowano odsetki skrajne, jednakże na przeciwległych końcach, jeżeli chodzi o wybór odnośnie kolejnej wymienionej opcji (zatrudnienie w firmie prywatnej). 37,7 % studentów ukraińskich chciałoby w przyszłości podjąć pracę w firmie prywatnej, podobnie chciałoby postąpić dwa razy więcej studentów rosyjskich (73,7 % przypadków - widoczna jest tu znaczna dysproporcja, chociażby w porównaniu z następną w kolejności Litwą, gdzie zanotowano 58,9 % wskazań tej samej opcji). W tym świetle nie może dziwić fakt, iż to właśnie studenci rosyjscy z rzadka chcą swoją karierę zawodową uwieńczyć stanowiskiem w firmie/institucji państwowej. Takie deklaracje zanotowano w 12,7 % przypadków. Dwa razy większy odsetek chcących zatrudnić się w instytucji/firmie państwowej zanotowano w krajach spoza dawnego ZSRR czyli na Węgrzech (25,4 %) i w Polsce (24,2 % wskazań).

Jakie determinanty wpływają na podjęcie decyzji o wyborze docelowej formy aktywności zawodowej? Ankietowani mogli dokonać wyboru spośród 11 przedstawionych im determinant. Dla każdego z przypadków określono miejsce w hierarchii oraz odsetek wskazań danej determinanty (dane na ten temat umieszczono w nawiasach). Dodatkowo w prezentacji danych w ujęciu ponadkrajowym znalazły zastosowanie miary średnie: średnia pozycja danej opcji w rankingu i mediana wskaźników struktury. Szczegółowe zestawienie prezentuje tabela 4.

Tabela 4. Determinanty wyboru formy aktywności zawodowej

Opcje	Węgry	Łotwa	Litwa
pewność zatrudnienia i płacy	2 (14,7)	6 (9,4)	5 (7,5)
wyższe zarobki	1 (17,8)	1 (16,6)	1 (18,2)
możliwości szybkiego awansu	3 (13,1)	10 (4,5)	9 (5,2)
wyższy prestiż miejsca pracy	10 (2,3)	4 (10,2)	6 (7,2)
dobra atmosfera w miejscu pracy	6 (10,0)	4 (10,2)	4 (12,9)
mniejszy zakres obowiązków i odpowiedzialn.	7 (7,0)	11 (2,8)	11 (4,0)
większy zakres obowiązków i odpowiedzialn.	11 (2,0)	7 (7,0)	10 (4,4)
samorealizacja i satysfakcja z pracy	4 (12,9)	2 (16,4)	2 (15,2)
ryzyko utraty własnych kapitałów	9 (2,9)	9 (5,1)	7 (6,3)
nienormowany czas pracy	8 (6,0)	8 (6,6)	8 (5,3)
możliwość podnoszenia swoich kwalifikacji	5 (11,3)	3 (11,1)	3 (13,9)
Opcje	Polska	Rosja	Ukraina
pewność zatrudnienia i płacy	4 (12,2)	4 (9,9)	1 (17,3)
wyższe zarobki	2 (16,9)	2 (15,1)	2 (15,0)
możliwości szybkiego awansu	7 (6,3)	7 (7,6)	5 (12,0)
wyższy prestiż miejsca pracy	5 (8,1)	6 (8,6)	6 (8,6)

dobra atmosfera w miejscu pracy	8 (6,0)	5 (8,9)	7 (7,5)
mniejszy zakres obowiązków i odpowiedzial.	9 (3,8)	11 (2,6)	10 (3,5)
większy zakres obowiązków i odpowiedzial.	11 (2,7)	8 (5,1)	8 (4,7)
samorealizacja i satysfakcja z pracy	1 (18,5)	1 (19,0)	3 (12,6)
ryzyko utraty własnych kapitałów	10 (2,9)	9 (5,0)	9 (3,7)
nienormowany czas pracy	6 (7,0)	10 (4,4)	11 (2,9)
możliwość podnoszenia swoich kwalifikacji	3 (15,6)	3 (13,7)	4 (12,2)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Analiza danych pozwala na stwierdzenie, iż respondenci w swoich wyborach kierowali się głównie:

- wysokością zarobków (średnia pozycja w rankingu 1,5, mediana wskaźników struktury 16,8 %, ów czynnik znalazł się na szczycie hierarchii w grupie studentów węgierskich, łotewskich i litewskich),
- możliwością samorealizacji i osiągnięcia satysfakcji na stanowisku pracy (średnia pozycja w rankingu 2,2, mediana wskaźników struktury 15,8 %, czynnik decydujący głównie o wyborach studentów polskich i rosyjskich),
- możliwością podnoszenia swoich kwalifikacji na stanowisku pracy (średnia pozycja w rankingu 3,5, mediana wskaźników struktury 13 %),
- pewnością zatrudnienia i pracy (średnia pozycja w rankingu 3,7, mediana wskaźników struktury 11 %, czynnik pojawił się na szczycie rankingu stworzonego według deklaracji studentów ukraińskich).

Do grupy najmniej istotnych determinant wyborów dotyczących przyszłej formy aktywności zawodowej można zaliczyć: mniejszy lub większy zakres obowiązków i odpowiedzialności oraz ryzyko utraty własnych kapitałów.

Podsumowanie

Reasumując dotychczasowe rozważania, w odpowiedzi na postawione w fazie wstępnej pytania, można stwierdzić, że:

- Zdaniem respondentów osobę przedsiębiorczą powinna cechować głównie: przebojowość i kreatywność, komunikatywność oraz umiejętność przewidywania i kalkulacji ryzyka. najmniejsze znaczenie ankietowani przypisują w tym kontekście: praktycznemu wykształceniu, sumienności, dokładności oraz staranności.
- Znacząca większość respondentów taki zestaw cech jest w stanie zidentyfikować u siebie i określa się mianem osoby przedsiębiorczej (tu najwięcej deklaracji tego typu zanotowano w grupie studentów ukraińskich).
- Połowa ankietowanych stara się zdobywać pierwsze doświadczenia zawodowe na gruncie aktywności pozadydaktycznej (sport, koła naukowe, działalność charytatywna, jak i wolontariat) lub podejmując pierwsze prace (najczęściej na etacie/w firmie, w sektorze usługowym, w okresie wakacyjnym).
- Co drugi respondent posiada pomysł na własny biznes (rodzaj działalności), co czwarty – takiego pomysłu poszukuje.
- Jednak chęć realizacji najlepszych nawet pomysłów na biznes, nawet przy wysokim poziomie aktywności przedsiębiorczej napotyka na barierę: nieznaności formalnych procedur zakładania firmy, trudności ze zdobyciem kapitału oraz niskiego

poziomu wiedzy o rynku.

- Stąd jedynie co czwarty student chciałby docelowo otworzyć własną firmę. Większość badanych chciałaby w przyszłości pracować na etacie w firmie prywatnej. Firmę państwową jako docelowe miejsce zatrudnienia wybrał co czwarty respondent.
- Dokonując wyborów respondenci kierowali się głównie możliwością osiągnięcia wysokich zarobków, możliwością samorealizacji i osiągnięcia satysfakcji w pracy, możliwością podnoszenia swoich kwalifikacji oraz pewnością zatrudnienia i płacy.

BIBLIOGRAFIA:

1. Adamczyk W., (1996), Przedsiębiorczość: próba systematyki, Przegląd Organizacji, nr 2.
2. Drucker P.F., (1992), Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady, PWE, Warszawa.
3. Hebert R.F., Link A.N., (1982), The Entrepreneur. Mainstream Views and Radical Critiques, Praeger Special Studies, Praeger Scientific, New York.
4. Kirzner I., (1979), Perception, Opportunity and Profit. Studies in Theory of Entrepreneurship, The University of Chicago Press, Chicago.
5. Kraśnicka T., (2002), Wokół pojęcia przedsiębiorczości, Przegląd Organizacji, nr 6.
6. Kunasz M., (2008), Postawy i zachowania przedsiębiorcze studentów w świetle badań ankietowych, Gospodarka Narodowa, nr 3.
7. Kunasz M., (2008), Przedsiębiorczość studentów studiów dziennych – wyniki badań, Przegląd Organizacji, nr 1.
8. Kunasz M., (2006), Zasoby przedsiębiorstwa w teorii ekonomii, Gospodarka Narodowa, nr 10.
9. Laszuk M., (2005), Przedsiębiorczość wewnętrzna, Przegląd Organizacji, nr 4.
10. Morris M.H., Lewis P.S., Sexton D.L., (1994), Reconceptualizing Entrepreneurship: An Input-Output Perspective, SAM Advanced Management Journal, nr 1.
11. Piasecki B., (1997), Przedsiębiorczość i mała firma. Teoria i praktyka, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
12. Schumpeter J., (1960), Teoria rozwoju gospodarczego, PWN, Warszawa.